

Munkaterv Hajdú Péter Vendégkutatói Ösztöndíjhoz

Cser András: *The Phonology of Classical Latin*

1. Általános előzmények

A latin nyelv szinkrón, vagy szinkrón kitekintésű diakrón fonológiájának több fejezetét tárgyalta az elmúlt egy évszázad szakirodalma. A mássalhangzós fonotaktika és a szótagszerkezet többé-kevésbé átfogónak szánt tárgyalása Zirin (1970), Pulgram (1975), Devine és Stephens (1977), Ballester (1996), Lehmann (2005), Touratier (2005), valamint saját habilitációs dolgozatom (Cser 2009c) és még egy tanulmányom (Cser 2012). Ezen a tágabb témakörön belül gyakran tárgyalt kérdés a félhangzók viszonya a nekik megfelelő magánhangzókhoz, ld. Husband (1910), Kent (1912), Sturtevant (1912), Hoenigswald (1949a), Godel (1953), Biville (1994), Cser (1999a). Kapcsolódik ehhez a labioveláris zárhangok ([k^w g^w]) státusza, ld. Sturtevant (1939), Zirin (1970, 29–40), Devine és Stephens (1977, 13–104), Touratier (2005), Watbled (2005), Cser (megj. előtt a). Többen tárgyalták a mássalhangzó-hasonulásokat, ld. García González (1996), Prinz (1949) és (1953), valamint azokat az egyéb kérdéseket, amelyeknek a metrika vagy a felírtan szempontjából jelentősége van (a *muta cum liquida*, más néven az összetett szótagkezdetek problémája, a szókezdő [s] + zárhang csoportok, egyéb szótagolási problémák), ld. Dennison (1906), Sturtevant és Kent (1915), Hoenigswald (1949b), Ward (1951), Stephens (1980), Bakkum (1989), Moralejo (1991), Hoenigswald (1992), Mester (1994), Sen (2006). Természetesen a latin fonológia számos kérdését érintik ilyen vagy olyan formában a nagy nyelvtörténeti kézikönyvek és kisebb összefoglalások, úgymint Kent (1932), Niedermann (1953), Leumann (1977), Sommer és Pfister (1977), Sihler (1995), avagy a témában írott tankönyvek, úgymint Palmer (1954), Baldi (2002), Meiser (1998), Clackson és Horrocks (2007), Adamik (2009), illetve a klasszikus Allen (1965).

2. Saját korábbi munkáim a témában

A klasszikus latin nyelv fonológiájáról nemzetközi fórumon először a *Glottában* publikáltam (Cser 1999a). Ebben a cikkben strukturális alapon bizonyítottam, hogy a latinban diftongusoknak nevezett fonológiai objektumok nem diftongusok, hanem VC-szekvenciák. Ugyanebben az évben jelent meg egy cikkem a *Theoretical Linguistics*-ben, amelyben egyebek mellett bizonyos latin mássalhangzós jelenségeket elemzek a folyamatosság mint fonológiai jegy szempontjából (Cser 1999b). A [j] mássalhangzó bizonyos problémáival foglalkozik Szende és Cser (2002). A latin magánhangzó+zengőhang kapcsolatok viselkedésének elemzését adja Cser (2009a), a reduplikáció fonotaktikai elemzését Cser (2009b). Az extraszillabikus [s] kérdését elemzi Cser (2010a), Cser (2010b) pedig elsőként írja le helyesen a fonológusok által sokat – és korábban mindig tévesen – hivatkozott *-alis/-aris* allomorfa fonológiai környezetét, egyszersmind elméleti összefüggésbe helyezve a jelenséget. Egy igen sajátos, számos nyelvtörténeti, filológiai és fonológiaelméleti érdekességet nyújtó jelenséget, a *gn*-kezdetű tövek viselkedését elemzem Cser (2011a)-ban. Cser (2011b) egy másik, kisebb jelenséget elemez, a hely nélküli nazálist. Cser (2012) a hangzósság szerepét tárgyalja a latin mássalhangzós fonotaktikában. Cser (megj. előtt b) egy fejezet a 2014 elején megjelenő (*Oxford*) *Handbook of Historical Phonology*-ban, melynek témája nem elsősorban a latin fonológia, de számos latin jelenséget érint.

Habilitációs dolgozatom, melyet 2009-ben védtem meg, a klasszikus latin mássalhangzós fonotaktika innovatív, elektronikus korpuszon alapuló, autoszegmentális keretbe ágyazott átfogó leírása, amely kitér a szűk értelemben vett fonotaktikán felül több, fonológiailag fontos mássalhangzós jelenségre is.

3. A tervezett munka vázlata és szinopszisa

A vendégkutatói ösztöndíj időtartama alatt korábbi idevágó munkám szerves folytatásaként, részben habilitációs dolgozatom kibővítésével szeretnék *The Phonology of Classical Latin* címmel monográfiát írni. Vázlata az egyes fejezetek rövid szinopsziséval a következő:

0. Introduction

a nyelvi változat és a kor lehatárolása, az adatok, a korpusz, az íráskép, a holt nyelvek fonológiai leírásának sajátosságai és nehézségei; az alkalmazott fonológiai modell és ábrázolások bemutatása (jegyek és infraszegmentális szerkezet), a fonológia és a morfológia viszonyának konkrét problémái a latinban

1. *The segmental inventory*

1.1. *Consonants*

a mássalhangzókészlet, a legalapvetőbb eloszlási szabályszerűségek, a vitatott besorolású elemek (labiovelárisok, félhangzók), a szóvégi helyzetre vonatkozó megszorítások

1.2. *Vowels*

a magánhangzókészlet, a legalapvetőbb eloszlási szabályszerűségek, az ún. diftongusok kérdése, a magánhangzók és a félhangzók viszonya, a nazális magánhangzók, a hiátusra vonatkozó szabályszerűségek

1.3. *The representation of the segments*

a szegmentumkészlet teljes leírása a bevezetésben bemutatott fonológiai modellben

2. *Vowels: alternations and rules*

2.1. *Length alternations*

a magánhangzók hosszúsági váltakozásai, azok környezetei és szabályszerűségei; morfológiailag meghatározott váltakozások, a Lachmann-törvény státusza a szinkrón fonológiában

2.2. *Other alternations*

a magánhangzók minőségi váltakozásai, az ún. magánhangzó-gyengülés és annak szinkrón státusza; a nazális magánhangzók váltakozásai; lexikalizálódott és morfológizálódott váltakozások

3. *Consonants: alternations and rules*

3.1. *Voicing alternations*

a zöngésségi hasonulás működése a klasszikus latinban, általánossága és környezetei; a hasonulást kiváltó és elszenvedő szegmentumok; a hasonulási folyamatok összefüggése a morfológiai szerkezettel

3.2. *Place assimilations*

a hely szerinti hasonulás szabályszerűségei, a képzési helyek hierarchiája, a hasonulás által előidézett váltakozások, különös tekintettel a prefixumokra és a prefixum-tő határon lejátszódó folyamatokra

3.3. *Manner assimilations/Total assimilations*

a mód (főkategória) szerinti hasonulás, illetve a teljes hasonulás szabályszerűségei, a hangzósság szerepe a hasonulásokban, a hasonulás által előidézett váltakozások; a nazálisok és a likvidák kitüntetett szerepe a mód szerinti és a teljes hasonulásokban

4. *Syllables and phonotactics*

a szótagszerkezet általános törvényszerűségei, a hangzósság szerepe a szótagszerkezetben; a szótagmag és a szótagvég között működő megszorítások, a szótagkezdetre és a szótagvégre vonatkozó megszorítások; a szótagillesztési szabályszerűségek deskriptív általánosításai; szótaghatárok, szótagillesztések és átszótagolás prefixum-tő határon; a szótagszerkezetet megváltoztató fonológiai műveletek; az extraszillabikus [s] kérdése

4. További megjegyzések a módszerről és az elméleti háttérről

A latin nyelv fonológiájára vonatkozó szakirodalomban megfigyelhető, hogy sok esetben még a deskriptív általánosítások sem helytállóak, illetve nem teljesek. Ennek okai többfélék lehetnek, de az egyik minden bizonnyal a megfelelő kvantifikációt lehetővé tevő adatbázisok, illetve technikai eszközök korábbi hiánya volt. A tervezett munkában, ahogyan 2009-es habilitációs dolgozatomban is, az általánosítások alapja a Brepols korpusz első kötete (CLCLT-5 - Library of Latin Texts by Brepols Publishers, Release 2002, vol. 1), amely szinte a teljes fennmaradt ókori latin nyelvű szöveganyagot tartalmazza. Ez lehetővé teszi az egyes

fonológiai jelenségtípusok szöveggyakoriságának pontos felmérését, valamint lehetővé teszi – bár jóval körülményesebben – lexikális gyakoriságuk kimutatását is.

A munka elméleti kerete egyfelől szabály-alapú, vagyis a fonológiai szabályszerűségek egy részét folyamatokként írom le, amelyek bemenettel és kimenettel rendelkeznek. Ugyanakkor a mögöttes ábrázolásokban az absztrakciót a minimálisan szükséges mértékre igyekszem szorítani. Mindennek célja éppen az, hogy állításaim különböző keretekben értelmezhetőek legyenek. Másfelől az ábrázolási kérdések tekintetében a munka bizonyos tekintetben szándékosan alulspecifikált, illetve közel áll a hagyományosnak nevezhető strukturalista előföltevésekhez. Ilyen a szótagszerkezet kérdése, ahol a ma már klasszikusnak nevezhető hierarchikus háromosztatú (kezdet–mag–vég) szótagmodellt alkalmazom. Az infraszegmentális szerkezet esetében egy olyan modellt alkalmazok, amely alapföltevéseit tekintve közel áll a Clements–Hume (1995)-ben kifejtetthez, bár attól bizonyos pontokban el is tér. Amellett érvelek, hogy a latin fonológia számos jelensége kiválóan alátámasztja azt a jegygeometriai hipotézist, miszerint a mássalhangzók és a magánhangzók helyjegyei nem ugyanazon csomópont alatt szerveződnek, és ez formálisan korlátozza a helyjegyek közötti kölcsönhatásokat.

Kimutatom azt is, hogy a mássalhangzókat érintő fonológiai folyamatok közül több is, elsősorban a mód szerinti hasonulások, valamint a teljes hasonulások, fonotaktikailag motiváltak, és kimeneteik fonológiai jellemzői statikus fonotaktikai megszorításokkal magyarázhatók. Ez elvezet ahhoz az általánosabb, tipológiai jellegű kérdéshez, hogy a latin nyelvben milyen mértékben írhatja felül a morfológia a fonológiai szabályszerűségeket. Az adatok túlnyomórészt, de nem kizárólagosan azt mutatják, hogy a latinban a morfológiailag összetett alakokra kevés kivétellel ugyanazok a megszorítások vonatkoznak, mint az egyszerű alakokra, tehát a morfológia erősen szintetikus jellegű. Az ez alóli kivételek (kicsinyítő képzés, szóvégi SingNom -s toldalék zárhangú tövek után, a prefixum-tő határon történő átszótagolás elmaradásából adódó esetek) érdekes fonológiai problémát jelentenek, modellezésük a fonológia és a morfológia kölcsönhatására vonatkozó konkrét hipotézisek segítségével oldható meg.

Hivatkozások

- Adamik, Béla (2009) *A latin nyelv története*. Budapest: Argumentum.
- Allen, William S. (1965) *Vox Latina*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bakkum, Gabriël C. L. M. (1989) Complex s-onsets in Latin and Italic. In: M. Lavency, D. Longrée (eds 1989) *Actes du Ve Colloque de Linguistique Latine*. Louvain-la-Neuve: Peeters, 17–27.
- Baldi, Philip (2002) *The Foundations of Latin*. Berlin–New York: Gruyter.
- Ballester, Xavério (1996) Fonemática del Latín Clásico. Consonantismo. Monografías de filología latina. [Zaragoza], Departamento de Ciencias de la Antigüedad, Universidad de Zaragoza.
- Biville, Frédérique (1994) Existait-il une diphthongue *ui* en latin? In: Herman J. (ed.) *Linguistic Studies on Latin*. Amsterdam: Benjamins, 3–18.
- Clackson, James, Geoffrey Horrocks (2007) *The Blackwell History of the Latin Language*. Oxford: Blackwell.
- CLCLT-5 – Library of Latin Texts by Brepols Publishers, Release 2002.
- Clements, George N., Elizabeth Hume (1995) The Internal Organization of Speech Sounds. In: J. Goldsmith (ed.) *The Handbook of Phonological Theory*. Oxford: Blackwell, 245–306.
- Cser, András (1999a) Diphthongs in the syllable structure of Latin. *Glotta* 75.172–193.
- Cser, András (1999b) On the feature continuant. *Theoretical Linguistics* 25.215–234.
- Cser, András (2009a) Magánhangzó+zengőhang kapcsolatok a latin nyelvjárásokban és a fonológiaelméletben. In: É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 63–70.
- Cser, András (2009b) The history of perfective reduplication and stem-initial patterns in Latin. *Acta Antiqua* 49.107–115.
- Cser, András (2009c) *The Phonotactics of Classical Latin Consonants*. Habilitation Thesis, Pázmány Péter Catholic University
- Cser, András (2010a) Görög hatás a latin extraszillabikus [s] átszótagolásában? In: É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és kontaktológia*. Piliscsaba: PPKE, 49–57.
- Cser, András (2010b) The Latin *-alis/aris* allomorphy revisited. In: Rainer F et al. (eds) *Variation and Change in Morphology*. Amsterdam: John Benjamins, 33–52.
- Cser, András (2011a) The floating C-Place node in Latin. *Journal of Linguistics* 47.65–85.
- Cser, András (2011b) A hely nélküli nazális fejlődése a latinban. In: É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és diakrónia*. Piliscsaba–Budapest: PPKE–Szt. István Társulat, 19–24.

- Cser, András (2012) The role of sonority in the phonology of Latin. In: Steve Parker (ed.) *The sonority controversy*. Berlin: De Gruyter, 39-63.
- Cser, András (megj. előtt a) Segmental identity and the issue of complex segments. *Acta Linguistica Hungarica*.
- Cser, András (megj. előtt b) Basic types of sound change. In: Patrick Honeybone, Joseph Salmons (eds) *Handbook of Historical Phonology*. Oxford: Oxford University Press.
- Dennison, Walter (1906) Syllabification in Latin inscriptions. *Classical Philology* 1.47-68.
- Devine, A. M., Lawrence D. Stephens (1977) *Two Studies in Latin Phonology*. Saratoga, Calif.: Anma Libri.
- García González, Juan José (1996) Asimilación de prefijos en inscripciones latinas. In: A. Bammesberger, F. Heberlein (eds) *Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums zur Lateinischen Linguistik*. Heidelberg: Winter, 94-107.
- Godel, Robert (1953) Les semi-voyelles en latin. *Studia Linguistica* 7.90-114.
- Hoeningwald, Henry M. (1949a) Antevocalic u-Diphthongs in Latin. *Language* 25.392-394.
- Hoeningwald, Henry M. (1949b) A Note on Latin Prosody: Initial s impure after short vowel. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 80.271-280.
- Hoeningwald, Henry M (1992) Silbengrenze und Vokalschwächung im Lateinischen. In: O. Panagl, Th. Krisch (eds) *Latein und Indogermanisch. Akten des Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft, Salzburg 23.-26. September, 1986*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft, 81-85.
- Husband, Richard Wellington (1910) The Diphthong -ui in Latin. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 41.19-23.
- Kent, Roland G. (1912) Dissimilative Writings for ii and iii in Latin. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 43.35-56.
- Kent, Roland G. (1932) *The Sounds of Latin. A Descriptive and Historical Phonology*. Linguistic Society of America (=Language 8.11-216, Language Monograph 12).
- Lehmann, Christian (2005) La structure de la syllabe latine. In: Touratier (ed.) 157-206.
- Leumann, Manu (1977) *Lateinische Laut- und Formenlehre*. München: Beck.
- Meiser, Gerhard (1998) *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- Mester, R. Armin (1994) The quantitative trochee in Latin. *Natural Language and Linguistic Theory* 12.1-61.
- Moralejo, José-Luis (1991) Vocalis ante vocalem: corripitur an distrahitur? In: Coleman, Robert (ed.) *New Studies in Latin Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 35-45.
- Niedermann, M. (1953³) *Phonétique historique du latin*. Paris: Klincksieck.
- Palmer, Leonard R. (1954) *The Latin Language*. London: Faber and Faber.
- Prinz, Otto (1949-50) Zur Präfixassimilation im antiken und im frühmittelalterlichen latein. *Archivum Latinitatis Mediae Aetatis* 21.87-115.
- Prinz, Otto (1953) Zur Präfixassimilation im antiken und im frühmittelalterlichen latein. *Archivum Latinitatis Mediae Aetatis* 23.35-60.
- Pulgram, Ernst (1975) *Latin-Romance Phonology: Prosodics and Metrics*. München: Wilhelm Fink.
- Sen, Ranjan (2006) Vowel Weakening Before *Muta cum Liquidā* Sequences in Latin: A Problem of Syllabification? *Oxford University Working Papers in Linguistics, Philology and Phonetics* 11.143-161.
- Sihler, Andrew L. (1995) *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. Oxford: Oxford University Press.
- Sommer, Ferdinand, Raimund Pfister (1977⁴) *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre: eine Einführung in das sprachwissenschaftliche Studium des Lateins*. Heidelberg: Winter.
- Stephens, Lawrence (1980) Latin *gn-*: further considerations. *Indogermanische Forschungen* 85.165-175.
- Sturtevant, Edgar H. (1912) The Pronunciation of *cui* and *huic*. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 43.57-66.
- Sturtevant, Edgar H. (1939) The pronunciation of Latin *qu* and *gu*. *Language* 15.221-223.
- Sturtevant, Edgar H., Roland G. Kent (1915) Elision and Hiatus in Latin Prose and Verse. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 46.129-155.
- Szende, Tamás, Cser András (2002) The question of [j]. Systemic aspects, phonotactic position and diachrony. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 12.27-42.
- Touratier, Christian (2005) Système des consonnes. In: Touratier (ed.) 61-134.
- Touratier, Christian (ed. 2005) *Essais de phonologie latine*. Aix-en-Provence: Université de Provence.
- Ward, Ralph L. (1951) Stop Plus Liquid and the Position of the Latin Accent. *Language* 27.477-484.
- Watbled, Jean-Philippe (2005) Théories phonologiques et questions de phonologie latine. In: Touratier (ed.) 25-57.
- Zirin, Andrew R. (1970) *The Phonological Basis of Latin Prosody*. The Hague: Mouton.